

De Nederlanden in de late middeleeuwen

Onder redactie van
D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje

AULA

Aula-boeken worden voor Nederland in de handel gebracht door:
Uitgeverij Het Spectrum BV
Postbus 2073
3500 GB Utrecht
en voor België door:
Uitgeverij Het Spectrum NV
Bijkhoevelaan 12
B-2110 Wijnegem

Eerste druk 1987
Zetwerk: Graphique '84, Amsterdam
Druk: Casparie, Heerhugowaard

This edition © 1987 by Het Spectrum BV
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.
Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek,
Den Haag

Nederlanden

De Nederlanden in de late middeleeuwen /
onder red. van D.E.H. de Boer en J.W.
Marsilje. – Utrecht [etc.]: Het Spectrum. –
(Aula paperback; 145)
ISBN 90-274-1748-2
SISO 934.3 UDC 949.2"04/14" NUGI 641
Trefw.: Nederland; geschiedenis;
Middeleeuwen.

19-0145.01

Inhoud

Ter inleiding 7

D.E.H. de Boer / Hubertus Petrus Henricus Jansen,
J.W. Marsilje een levensschets 9

Deel I Religieuze en culturele ontwikkelingen

- F.W.N. Hugenholtz* Melis Stoke en Jacob van Maerlant 17
A.E. Cohen Grimbergen en Woeronc 24
J. van Herwaarden Middeleeuwse aflaten en Nederlandse devotie 31
J.M. van Winter Johanniters in Nederland en het Heilige Land 69
C.C. de Bruin De bakermat van de moderne devotie: Deventer of Praag? 80
A.H. Bredero De Delftse begijn Gertrui van Oosten (ca. 1320-1358) en haar niet-erkende heiligheid 83
F.P. van Oostrom Literatuur en levensloop: de succesmoraal van Dirc Potter, ambtenaar-auteur aan het Hollandse hof (ca. 1400) 98
J.P. Gumbert Dirk Bormans over de rampen van 1466 113
B. Ebels-Hoving Desiderius Erasmus en Jacobus Canter 125
M.E.H.N. Mout De humanist Gerard Geldenhouwer als raadgever van vorsten 142

Deel II Sociale en institutionele ontwikkelingen in de stedelijke samenleving

P.H.D. Leupen Schepenbank en gemeente te Nijmegen 157

- J.C. Kort* De grafelijke hofstede huur in Haarlem 168
- J.W. Marsilje* Het Haarlemse klerkambt in de 15e eeuw 182
- P.C.M. Hoppenbrouwers* De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw te Heusden 199
- W.P. Blockmans* Mobiliteit in stadsbesturen 1400-1550 236
- J.J. Woltjer* Een Hollands stadsbestuur in het midden van de 16e eeuw: brouwers en bestuurders te Delft 261

Deel III Sociale en institutionele ontwikkelingen op landelijk niveau

- D.E.H. de Boer* Een vorst trekt noordwaarts. De komst van Albrecht van Beieren naar de Nederlanden (1358) in het licht van de ontwikkelingen in het Duitse Rijk 283
- D.J. Faber* Het land Twente in de 14e eeuw 310
- C.A.A. Linssen* Keizer Sigismund, opperleenheer in de Nederlanden (1410-1437) 326
- H. Enno van Gelder* Nieuwe guldens, Arnhemse guldens, Rijnse guldens enzovoort 354
- J. Scheurkogel* Opstand in Holland 363
- A.G. Jongkees* Holland in Erasmus' tijd 379
- P. Bange / A.G. Weiler* De problematiek van het clandestiene huwelijk in het middeleeuwse bisdom Utrecht 393
- W. Prevenier* Vrouwenroof als middel tot sociale mobiliteit in het 15e-eeuwse Zeeland 410
- J.M. van Marrewijk* Bibliografie prof. dr. H.P.H. Jansen 425
- Over de auteurs 442

Ter inleiding

Snel na het overlijden van Huub Jansen, op zondag 9 juni 1985, rees bij zijn Leidse collegae het plan om zijn nagedachtenis te eren met een In Memoriam-bundel. Het stemde dankbaar dat de Uitgeverij Het Spectrum, waarmee Jansen veel contacten had onderhouden, bereid bleek de uitgave van de bundel te verzorgen.

Wie konden wij om een bijdrage aan de bundel vragen? Huubs kring van collegae en vrienden was zo groot, dat van meet af aan duidelijk was dat beperking onvermijdelijk was. In overleg met Thera Jansen is toen besloten om een invitatie tot medewerking te laten uitgaan aan zijn collegae-hoogleraren, medewerkers, naaste vrienden en promoti.

De onderwerpen dienden zich op de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen te richten. Dat waren immers gebied én periode bij uitstek waarop Huub Jansen zelf gewerkt had. Uit de contacten met de medewerkers bleek zich een drietal aandachtsvelden af te tekenen. Een van de thema's handelt over institutioneel-maatschappelijke ontwikkelingen in stedelijke samenlevingen. De beide andere richten zich landelijk op enerzijds religieuze en culturele aspecten, anderzijds op maatschappelijk-politieke en institutionele ontwikkelingen. Uiteindelijk zijn we op vierentwintig bijdragen uitgekomen. Wij zijn de auteurs hiervan zeer erkentelijk. Een woord van dank past zeker ook mevrouw Anneke van Marrewijk, die de taak op zich nam de bibliografie van Huub samen te stellen.

Wij vertrouwen dat deze bundel een waardige blijk van dank en erkenning is voor het vele dat Huub Jansen voor de middeleeuwse geschiedenis verricht heeft. En we menen ook dat de voorliggende artikelen het inzicht in de betreffende thema's verdiept, iets waar het Huub immers vooral om ging.

D.E.H. DE BOER
J.W. MARSILJE

Prof. Dr. H.P.H. Jansen.

Hubertus Petrus Henricus Jansen, een levensschets

(Amsterdam 4 juli 1928 – Leiden 9 juni 1985)

D.E.H. de Boer/J.W. Marsilje

Op 29 maart 1955 promoveerde de nog geen zevenentwintig jaar oude Huub Jansen bij Niermeyer op de dissertatie *Landbouwpacht in Brabant in de veertiende en vijftiende eeuw*. Daarin onderzocht hij de vormen van pacht in de Brabantse Kempen. De studie was in hoge mate gebaseerd op de weerbarstige Bossche schepenprotocollen, een bron waarmee hij bijna dertig jaar later – toen als promotor – nogmaals geconfronteerd zou worden. Nog in hetzelfde jaar verscheen zijn bijdrage in het tiende deel van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* over de geschiedenis van het katholicisme in het 19e-eeuwse Nederland. Zo liet Jansen van meet af aan zijn brede belangstelling voor het historisch gebeuren blijken. Zijn aandacht ging voor alles uit naar de middeleeuwen; daarnaast had en hield hij een open oog voor wat zich in de andere tijdvakken afgespeeld had. Deze veelzijdigheid kreeg vanaf toen alle ruimte tot verdere ontplooiing; eerst als leraar bij het middelbaar onderwijs en nadien zou hij, werkzaam aan de universiteit, veel niet op de middeleeuwen betrekking hebbende boeken en artikelen bespreken of kort samenvatten in vaktijdschriften. Zelf zou hij meer dan eens aan die ruime belangstelling uitdrukking geven in zijn publikaties. We denken dan aan zijn *Kalendarium, geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen* (1971) en vooral aan *Levend Verleden, de Nederlandse samenleving van de prehistorie tot in onze tijd*.

Huub Jansen werd in 1928 in Amsterdam geboren. Hij groeide er op, volgde daar het lager en middelbaar onderwijs, dat afgerond werd met een gymnasium alpha-diploma aan het Ignatiuscollege. Vervolgens ging hij in 1946 geschiedenis studeren aan de Gemeentelijke Universiteit. Van het drietal gerenommeerde hoogleeraren – Romein, Presser en Niermeyer – boeide het onderricht van de laatste hem het meest. Onder Niermeyer bekwaamde Huub zich tot mediaevist; hij was gedurende enkele jaren zijn assistent. Drie jaar na zijn afstuderen volgde de promotie. Zoals in die jaren veelal gebruikelijk was, werd het leraarschap als maatschappelijke carrière gekozen. Eerst in Amsterdam, vervolgens in Veendam en tenslotte in Amstelveen kregen zijn didactische talenten alle gelegenheid om zich te ontwikkelen. Daar leerde hij de historische stof vorm te geven op een manier die zijn leerlingen

van het begin tot het einde geboeid hield. Huub was de man van het verhaal, van het woord. Welbespraakt en met overtuigingskracht zette hij zijn toehoorders de ontwikkelingsgang in grote lijnen uiteen. Hij ondersteunde zijn voordracht door een breed handgebaar en wist als geen ander op geëigende momenten aansprekende details in zijn voordracht te vlechten. Aan het Amstelveense Casimirlyceum werd Huub tevens conrector, waardoor niet geringe bestuurlijke en organisatorische taken op hem afkwamen. Maar iemand met een hart voor het besturen is Huub nooit geworden. 'Ik ben geen bestuurder, ik ben een doener,' merkte hij later wel op. Wie hem aan de universiteit van nabij hebben meegemaakt, weten dat hij een afkeer had van bureaucratische rompslomp en hebben meer dan eens zijn cynische reactie meegemaakt op de inhoud van de vele bruine universiteitsenveloppen die in toenemende hoeveelheid in zijn postvak belandden. Anderzijds ontrok hij zich beslist niet aan bestuurswerk dat voortvloeide uit of in relatie stond tot zijn functie. Zo was hij eerst lid en later voorzitter van de staatscommissie voor de MO-examens in de geschiedenis. Huub heeft zich ingezet voor handhaving van de kwaliteit van deze opleiding. De door hogerhand opgelegde herstructurering ervan betreurde hij, al werkte hij aan de uitvoering loyaal mee. In 1981 nam hij het voorzitterschap van de historische vereniging 'Holland' op zich. Het was, vond hij, zijn plicht om aan de activiteiten van 'Holland' bij te dragen en deze vereniging te stimuleren tot nieuwe initiatieven. Zo was hij mede-oprichter van de Stichting Hollandse Historische Reeks.

Het spreekt vanzelf dat in de eerste periode van zijn leraarschap Huub Jansen zijn tijd en energie vooral moest spenderen aan zijn dagtaak. Toch zag hij kans om in die jaren ook met de middeleeuwen bezig te blijven. In 1957 vatte hij in *Scientia. Handboek voor wetenschap, kunst en religie* de middeleeuwse geschiedenis in een twintigtal, vlot lezende, pagina's samen. Intensief ging hij ook aan de slag met de rekeningen van de Hollandse graven uit het Beierse huis. In '57 werd hem namelijk door de Rijkscommissie de opdracht verleend een selectie uit de Beierse rekeningen voor te bereiden als RGP-publikatie. Dit werk moest een vervolg worden op de integrale uitgave van de Henegouwse rekeningen door H.J. Smit. Huub Jansen heeft zich bij die taak niet tot de zuiver financiële administratie van de grafelijkheid beperkt. Memorialen, registers en ander materiaal haalde hij erbij om de informatie uit de rekeningen in een brede context te kunnen plaatsen. Dat het toen niet tot publikatie gekomen is, lag niet aan de bewerker, maar, achteraf bezien, aan de onmogelijke opdracht om bevredigende selectiecriteria uit te werken. Het positieve resultaat van het werk op het Algemeen Rijksarchief was Jansens grote, op de bronnen

gebaseerde kennis van het Beierse tijdvak. In latere geschriften zou hij hierop kunnen teruggrijpen; zijn onderwijs aan de universiteit zou er de vruchten van plukken.

Zijn werkring en de arbeid aan de rekeningen beletten Huub Jansen niet om boeken te recenseren en zich verder te verdiepen in het vak. Van dit laatste gaf hij een sprekend voorbeeld met zijn artikel *Nieuw licht op de investituurstrijd* uit 1961. De studies over de vele aspecten die bij dit conflict betrokken waren, analyseerde hij kritisch en hij gaf daarvan een helder en evenwichtig verslag. Generaties studenten, universitair en MO, hebben hun kennis over de investituurstrijd vooral te danken aan dit artikel, dat jarenlang een 'must' was op de boekenlijsten. Zijn brede greep op de stof en vermogen tot synthese toonde Huub in de Prisma-compendia *Algemene geschiedenis der middeleeuwen* (1964), *Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden* (1965) en in het met W. Jappe Alberts (met gebruik van enkele hoofdstukken van Niermeyer) geschreven *Welvaart in wording. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland van de vroegste tijden tot het einde van de Middeleeuwen*. (1964). Met *Welvaart in wording* bewoog Huub zich weer op een van zijn favoriete arbeidsvelden: de sociaal-economische geschiedenis. Later zou hij nog andere bijdragen op dit gebied leveren, bijvoorbeeld in *Kernproblemen der economische geschiedenis* (1978), in deel II van de nieuwe *A.G.N.* (1982) en met zijn artikel *Een economisch contrast in de Nederlanden. Noord en Zuid in de twaalfde eeuw* (1983). De beide compendia waren bedoeld als naslagwerken. Die over de algemene geschiedenis fungeerde bij de studenten al gauw als handboek naast of in plaats van de toen algemeen voorgescreven Angelsaksische handboeken; de vaderlandse verdrong vrijwel overal Gosses-Post als verplicht onderdeel van de literatuurlijst.

De geschiedenis van het vorstendom Holland in de late middeleeuwen bleef Huub Jansen boeien. Mede op basis van zijn jarenlang onderzoek in het grafelijkheidsarchief kon hij een overzicht van de partijstrijd in het vorstendom samenstellen: *Hoekse en Kabeljauwse twisten* (1966). Dit werk gaf op heldere en overzichtelijke wijze de toenmalige inzichten over de strijd weer. Ook vandaag de dag kan het nog dienen als nuttige samenvatting van het gebeurde, al heeft recent onderzoek hier en daar de inzichten genuanceerd. Een jaar later verscheen zijn *Jacoba van Beieren*. Huub schetste hierin het grillige en trieste leven van de gravin en meende voor haar doen en laten verklaringen te kunnen vinden in Jacoba's niet zo gelukkige jeugd. Direct vanuit de bronnen, in het bijzonder de rentmeestersrekening van Noordholland uit 1451, is zijn bijdrage in de herdenkingsbundel van Niermeyer geschreven. Huub wilde hierin voor de eerste maanden van het jaar 1451 'en-

kele vage contouren wat scherper trekken', zoals hij dat zelf uitdrukte.

De boekbesprekingen en weldra ook de korte aankondigingen begonnen in aantal toe te nemen. De redacties hadden aan hem een toegewijde recensent: Huub vatte het bespreken van boeken als een wezenlijk onderdeel van zijn werk op. Een blik in zijn bibliografie geeft blijk van zijn ook in dit opzicht enorme werkkraft. Meer dan een recensie is het uit 1975 daterende, met Jongkees geschreven artikel *Een nieuwe Barante*. Deze sympathieke beoordeling van Vaughans biografieën over de vier Bourgondische hertogen is van blijvende waarde voor wie zich deskundig begeleid wil informeren over deze studies.

Vanaf 1972 was Huub Jansen enkele dagen per week in Leiden werkzaam; 'als gastarbeider', zoals hij dat zelf met een vleugje ironie graag noemde. Drie jaar later volgde hij prof. dr. A.E. Cohen op als ordinarius op de leerstoel middeleeuwse geschiedenis. In zijn inaugurele rede *Hollands voorsprong* dong hij een en ander af op het gangbare, door S. Muller Fz. geschetste beeld, dat Utrecht als centrum stelde van de Noordelijke Nederlanden. Bovendien gaf hij een schets van hoe de vakgroep de studie van Holland in de late middeleeuwen zou kunnen bedrijven. Het zou in feite het onderzoekprogramma worden van de vakgroep waarvan hij de leiding op zich genomen had.

In die tijd had het eertijds afgebroken project: publikatie van een selectie van de Beierse rekeningen, mede door Jansens toedoen een nieuwe kans gekregen. Leden van de enkele jaren eerder opgerichte 'Werkgroep Holland 1300-1500' hadden de taak op zich genomen om rekeningen van enkele aaneensluitende jaren – kruisjaren – uit te geven. De Rijkscommissie droeg de verantwoordelijkheid voor de uitgave aan Jansen en zijn beide Leidse collega's De Boer en Faber op. Van twee RGP-delen met respectievelijk de rekeningen van baljuwen en rentmeesters over de jaren 1393-'96 heeft hij het eindprodukt gezien. Aan de werkzaamheden van dat van de trossiers heeft Huub nog het begin meege maakt. Mede op zijn initiatief is de periode 1358-'62 als nieuw kruisjaar gekozen.

Jansens onderzoek ging zich in deze jaren, in overeenstemming met de door hemzelf uitgestippelde richting en met het werk van zijn collegae van de vakgroep, meer en meer richten op politiek-institutionele aspecten van Holland in de late middeleeuwen. Met Hoppenbrouwers schreef hij *Heervvaart in Holland* (1979) en alleen tekende hij voor *Modernization of the government: the advent of Philip the Good in Holland* (1980). In de nieuwe *A.G.N.* schreef Huub o.a. de hoofdstukken over de staatkundige ontwikkeling van middeleeuws Holland en Zeeland. Met Van Caenegem

was hij redacteur van de delen II en III. Huub vatte die taak zeer conscientieus op. Wie hem vrijwel dagelijks meemaakten, beseften dat dit redactiewerk hem veel tijd heeft gekost, meer dan het schrijven van zijn hoofdstukken. De eerder verschenen *Aula Geschiedenis van de middeleeuwen* (1978) werd meer nog dan zijn vroegere algemene overzichten, hét handboek voor universiteit en MO, al was ook dit als naslagwerk opgezet.

In die tijd vatte Huub bovendien ander onderzoek op dat een tijd gesluimerd had. In Groningen had hij college gegeven over Emo en diens kroniek van Wittewierum; in Leiden ging hij hiermee verder. Het was zijn plan om tot een nieuwe uitgave van de abtenkroniek te komen, rijk becommentarieerd en met vertaling. Huub voelde zich zeer bij Emo betrokken. Diens kijk op de wereld, zijn vreugden en angsten fascineerden hem. Hij sprak en publiceerde over Emo. In 1983 verscheen *Emo's emoties. De dertiende-eeuwse kroniek van Wittewierum als ego-document* en het volgend jaar zag een op het grote publiek afgestemd boekje het licht: *Emo, tussen angst en ambitie*. Het grote werk heeft Huub niet kunnen afmaken. De vakgroep beschouwt het als een ereplicht om deze uitgave te voltooien. Nog een ander project hield Huub toen bezig. Met enkele vrienden had hij zich al wat jaren in Dante verdiept. Naar zijn mening hadden de maatschappelijk-politieke tegenstellingen in Florence een veel grotere rol gespeeld in het leven en denken van Dante, dus ook in diens geschriften, dan tot dan toe werd aangenomen. Hij ging een maand naar Florence, studeerde er hard en bracht schriften vol aantekeningen mee naar huis. Helaas, voor de geplande biografie van Dante, geplaatst in het woelige Florence van toen, was hem de tijd niet gegeven.

Wie kennis neemt van Huub Jansens bibliografie, kan slechts diepe bewondering hebben voor het vele dat hij tot stand gebracht heeft. Bij Huub was zijn werk tevens zijn hobby. Al verklaart dit veel, het grote aantal publikaties zou wellicht niet tot stand gekomen zijn zonder de sfeer die zijn vrouw Thera thuis wist te scheppen én zonder haar toewijding en hulp. Huub leefde voor zijn vak. Maar dat maakte van hem geen van de wereld afgekeerd man. Hij stelde bezoek van vrienden en vakgenoten op hoge prijs. Het gesprek kon over veel zaken gaan, maar stevast kwamen ook de middeleeuwen aan bod. Zijn collegae, voor een groot gezelschap of een kleine groep, waren inspirerend. De geboren docent kon zich dan uitleven. Zo af en toe ging de vakgroep op excursie. Ook dan was Huub op zijn best. Naast zaken van het vak was er ruimte voor het sociale aspect. Menigeen zal ook aan dat laatste goede herinneringen bewaren.

Kort na zijn thuiskomst uit Florence openbaarde zich zijn ziekte. Ziekenhuisopname en operatie volgden in januari 1984. Toen

nog leek herstel niet onmogelijk. Al snel na zijn ontslag uit het ziekenhuis toog Huub Jansen weer aan de arbeid. Nog veel recensies en 'Kroniek-stukjes' verschenen van zijn hand. Een tijdlang nog kon hij blijven hopen dat zijn ingaande september 1984 gepland studieverblijf in het NIAS werkelijkheid zou kunnen worden. Het is helaas anders gegaan. De ziekte woekerde voort. Zijn vrienden die hem regelmatig bezochten zagen hoe Huub erdoor gesloopt werd. En tegelijk waren ze met bewondering vervuld voor de kracht die zijn geest nog bezat én voor de strijd om te blijven leven, voor zijn gezin, voor zijn werk. In die maanden is Thera hem een enorme steun en troost geweest. Wij allen hebben dit met ontroering en bewondering gadeslagen.

Op 9 juni 1985 kwam het onafwendbare einde. Met het verscheiden van Huub Jansen verloor historisch Nederland een van zijn markantste en produktiefste vertegenwoordigers van de laatste decennia. De Leidse universiteit werd beroofd van een begenadigd docent en inspirerend onderzoeker. Maar niemand uit zijn kennissenkring zal Huub vergeten. De herinnering aan hem blijft ons dierbaar. Collega's, vrienden en zijn leerlingen kunnen dat getuigen.

Deel I

Religieuze en culturele ontwikkelingen

Melis Stoke en Jacob van Maerlant

F.W.N. Hugenholtz

In 1985 had er een korte briefwisseling plaats tussen Huub Jansen en mij. Mij werd gevraagd kort te formuleren wat mijn gedachten waren over de datering van de verschillende Stoke-versies. Ik antwoordde en formuleerde zo ongeveer wat in het onderstaande uitvoeriger wordt uiteengezet en acht dit stuk daarom een gepast onderwerp voor deze bundel: Huub stond aan de wieg ervan.

De vraag naar de verhouding tussen de Middelnederlandse rijmkronieken van Holland (Melis Stoke) en die van Jacob van Maerlant, de *Spiegel Historiae*, heeft al een stroom van geschriften opgeleverd, lopend vanaf de Maerlant-editie van De Vries en Verwijs¹ tot en met de dissertatie van H. Peeters² in 1966, inclusief de daarop gevolgde recensies en discussie.³ De vraag komt in grote hoofdzaak neer op het volgende: gegeven het feit dat in de twee rijmkronieken volstrekt gelijklopende passages voorkomen ligt het voor de hand te concluderen dat de één die van de ander moet hebben overgeschreven. Wie nu wie heeft overgeschreven, daarover verschillen de meningen. Om de zaak niet nodeloos ingewikkeld te maken, hier alleen de meest recente meningen. Peeters betoogt dat Stoke Maerlant heeft geplunderd, Bruch gaat ervan uit dat het omgekeerde het geval geweest is. Beiden hebben daarvoor min of meer overtuigende argumenten.

Beide kronieken zijn voortgekomen uit opdrachten gegeven door of namens Floris V. Wat Jacob van Maerlant betreft zijn we redelijk goed ingelicht, weliswaar niet over het moment van de opdracht, wel over de tijd van schrijven, 1283/1284 tot 1288; twijfels daarover bestaan feitelijk niet. De opdracht zal daaraan vermoedelijk niet lang vooraf gegaan zijn. Die opdracht moet geluid hebben: maak een vertaling en/of bewerking van de wereldkroniek van Vincentius van Beauvais. Het Hollandse grafelijke hof had daaraan kennelijk behoefte, getuige de literaire belangstelling die daar heerste.⁴

Veel moeilijker ligt het met de opdracht voor het schrijven van de Hollandse rijmkroniek. Zoals ieder weet, worden er in de uiteindelijke versie van die kroniek twee vorsten als mecenas toesproken, Floris V aan het begin en Willem III aan het einde. Dit heeft vrijwel alle interpretatoren ertoe geleid te concluderen dat er eerst een, kortere, kroniek geweest moet zijn voor Floris V en

dat er later een vervolg of een bewerking is geschreven ten behoeve van Willem III; de continuator kan ook het geheel weer redactioneel hebben bewerkt, al kan men de mogelijkheid niet uitsluiten dat er ten slotte nog een derde, een redacteur, over het geheel zijn oog heeft laten gaan. Dat laatste probleem kan hier geheel buiten beschouwing blijven. De enige moderne auteur die een principieel ander standpunt inneemt is Peeters; hij beweert dat er één auteur is geweest van de versie die we naar de handschriften BC noemen, de oudste versie. Die auteur zou, toen hij gekomen was tot ongeveer 1288-1289 de pen een tijd hebben laten rusten. Het onvoltooide werk lag jaren 'in de kast'⁵ om daar pas in het eerste decennium van de 14e eeuw weer uitgehaald te worden om te worden voltooid. Daarna zou er dan een bewerker aan de gang gegaan zijn om het geheel voltooide werk aan een nieuwe politieke situatie aan te passen. Dat laatste is voor ons weer niet van belang. Waar het op aankomt is dit: Peeters wil aannemelijk maken – bewijzen zegt hij – dat het eerste onvoltooide deel van de rijmkroniek nooit is gepubliceerd, zodat Jacob van Maerlant dat nooit kan hebben gezien of gebruikt. Volgens Peeters moet Stoke Maerlant hebben gebruikt. Dit betoog is, voorzover mij bekend, door niemand aanvaard en bijvoorbeeld door Bruch met kracht van argumenten absoluut weerlegd. Ik ga er in het vervolg dan ook zonder meer van uit dat er ingevolge een opdracht van Floris V of van een van zijn opvoeders een eerste Hollandse rijmkroniek geweest is en dat die door de auteur niet in een la gelegd is, maar wel degelijk opgeleverd.

Wanneer is die opdracht dan verleend en hoe kan zij geluid hebben? De zeer nauwe band die er bestaat tussen de rijmkroniek en het *Chronicon Egmundanum* leidt allereerst tot de veronderstelling dat Floris V gewent heeft dat de enige tot die tijd bestaande kroniek over Holland werd vertaald, opdat hijzelf en andere niet-latinisten aan zijn hof de Hollandse geschiedenis en die van het gravenhuis konden leren kennen. Uit die *Chronicon*-vertaling zou Floris kunnen leren 'waen dat ghi sijt gheboren, ende bi wat redenen ghi in hant hebbet Zeelant ende Hollant'.⁶ Het tot 1205 lopende *Chronicon* kon op deze twee vragen best antwoord geven.

Nu volgt er, zoals bekend, op de geciteerde verzen nog iets: 'ende bi wat redenen dat ghi soect Vrieslant, dat u so sere vloect'. Op die vraag kon het *Chronicon* nauwelijks antwoord geven. Dat leidt dan tot de vrij logische veronderstelling dat Floris niet alleen heeft gevraagd om een vertaling van het *Chronicon*, maar ook om een voortzetting, zodanig dat ook de Friese kwestie kon worden behandeld. De vraag is natuurlijk wanneer die opdracht dan moet zijn verstrekt. Stokes woorden tot de graaf moeten geplaatst worden in een situatie waarin de graaf de Friezen nog lang niet heeft

klein gekregen, ja een waarin de Friezen nog zeer vijandig en opstandig zijn. Geeft men zich rekenschap van de feitelijke gang van zaken in de Friese kwestie, dan moet dit geschreven zijn vóór 1282, want vanaf dat jaar is het acute Friezengevaar wel afgelopen. Het stuk is uiteraard geschreven na 1256, de ramp van Willem II bij Hoogwoud, en zeker een aantal jaren daarna, al wekt de toespraak als geheel de indruk te zijn geschreven voor een nog jonge man die over zijn herkomst en zijn rechten moet worden ingelicht. Ik stel voor – te bewijzen valt er op dit punt niets – de opdracht tot het schrijven van een Nederlandse rijmkroniek te stellen tussen 1266, het einde van het regentschap, als Floris 12 jaar is, en het jaar 1272, als de nederlaag van Floris' leger tegen de Friezen plaatsvindt en Friesland hem dus 'sere vloect'.

Tot hoever liep nu die eerste rijmkroniek zoals die aan Floris V is aangeboden? Daarvoor moet eerst een andere vraag gesteld en zo mogelijk ook beantwoord worden: wanneer heeft de eerste rijmkroniek-auteur geschreven? Daar zijn ook al weer veel meningen over geventileerd. Het is overbodig alle opvattingen vanaf het begin van de wetenschappelijke belangstelling voor de rijmkroniek de revue te laten passeren. Te Winkel⁷ oppert ergens heel voorzichtig dat Stoke in 1283 met het eerste deel kan zijn klaar gekomen, maar hij vindt dat zelf erg hypothetisch, want op dezelfde bladzijde zegt hij dat zulks Romein⁸ tussen 1283 en 1291 moet zijn gebeurd. Sindsdien deed Romein⁸ een poging de marge wat te verkleinen: 'tussen kort vóór 1289 en 1291'. Als motief gaf hij op dat voor 1289 de Friese kwestie weer opspeelde en dat anderzijds niet wordt gerept van de val van Akko. Bij die datering sluit Peeters zich aan, maar hij trekt er andere conclusies uit: in die jaren liet de auteur een tijdlang de pen rusten om die pas veel later weer op te pakken. Bruch wijst wel terloops op een passus die een datering tussen 1278 en 1282 zou wettigen⁹, maar elders sluit hij zich toch weer enigszins aarzelend aan bij Peeters: 'Het jaartal (1289) wordt door Romein vermoed, en het kan wel juist zijn.'¹⁰ Het kan hem in zijn betoog ook niet zoveel schelen; wel verwerpt hij krachtig de gevolgtrekkingen die Peeters maakt. De grote moeilijkheid is dat er in die eerste kroniek later weer gewerkt is, aangevuld en veranderd, en dat er alleen gegevens te vinden zijn wanneer en voorzover de bewerker dingen over het hoofd heeft gezien, die in een bewerking eigenlijk hadden moeten worden aangepast. De bewerker geeft zelf ook aanwijzingen die zijn eigen activiteit laten dateren. In boek II 1313-1330 is er sprake van een reeks Engelse koningen te beginnen met Richard I en eindigend met Eduard I. Die reeks stond ten dele al in de oudste versie. Van Eduard I wordt gezegd dat die 'noch crone draghet'. Dat kan in elk geval niet later geschreven zijn dan 1307, hetgeen enig houvast geeft

voor de datering van de bewerking. De bewerking bestaat hier uit de toevoeging van de verzen 1327-1330, waarin Eduard ten tonele gevoerd wordt, kennelijk met de bedoeling de Engelse dynastie up to date te brengen.

Als men nu zoekt naar plaatsen die de oudste auteur kunnen dateren moet men naar vergelijkbare teksten zoeken. Zeker onbewerkt is een passage in boek II 1243-1252 waarin gesproken wordt over de drie dochters van Filips van Zwaben. Eentje trouwde er met de latere koning van Bohemen, een met de koning van 'Spanje' en de derde met de hertog van Brabant. Het gaat hier allereerst om de tweede dochter die moeder werd van een zoon die 'nu de Spaensche crone draghet'. Die zoon was Alfons de Wijze. Zijn sterfjaar, aan de auteur uiteraard onbekend, was 1284. Hier heeft men dus een duidelijke grens: de auteur schreef vóór 4 april 1284, Alfons' sterfdag in Sevilla. Maar ook de eerste dochter geeft belangrijke informatie. Zij was getrouwd met koning Ottokar II van Bohemen, 'den de coninc Roedolf sloech'. Rooms-koning Rudolf van Habsburg versloeg zijn Boheemse tegenstander op het Marchfeld ten oosten van Wenen op 26 augustus 1278. Zo kan men komen tot de grenzen 1278 en 1284. Ik zou die grens nog iets willen vernauwen. Als in het jaar 1256 de dood en de geheime begrafenis van Willem II in Hoogwoud wordt beschreven, volgt op vers III 1580 een stel verzen (1581-1589) die men moeilijk anders dan als een inlas kan beschouwen, een inlas die vrijwel letterlijk terugkeert in IV 428-432. In het derde boek waar over de dood van Willem II werd gehandeld kon – dacht de bewerker – de veel latere vondst van het lijk niet achterwege blijven en daarom gaf hij een vooruitblik naar het jaar van de vondst 1282 en hij deed dat met zijn eigen woorden. Ik geef toe dat men dit argument ook zou kunnen omdraaien en zeggen dat de bewerker/voortzetter deze – in dat geval oorspronkelijke – verzen zo mooi vond dat hij ze op het jaar 1282 herhaalde. Mede gezien wat ik eerder gezegd heb, houd ik het erop dat de verzen in boek III een inlas zijn en dat de oorspronkelijke auteur de vondst van Willem II in 1282 niet heeft gekend. Vandaar dat ik het voltooiën van de eerste rijmkroniek het liefst dateer op tussen 1278 en 1282.

Het einde van die eerste rijmkroniek is, gegeven het voorafgaande, niet zo erg moeilijk te vinden. Op de plaats waar de auteur de rampzalig geëindigde eerste tocht van Floris V tegen de Friezen heeft beschreven, de vlucht van de Hollanders tot Heilo toe, de begrafenis van de gesneuvelden en de precieze datering, 20 augustus 1272¹¹, zit een duidelijke cesuur. Tot die tijd geeft de auteur blijk van grote precisie, aandacht voor de details en voor een goede datering, daarna volgt in IV 243-247 een passus van een merkwaardige vaagheid: 'Menighe dinc gheschiede aldaer, die mi

te telne waer te zwaer; maer sommige dinc mach men tellen, de den grave Florens ghevellen, als van den meesten ende best bekend.' Dat zijn verzen die jaren later geschreven moeten zijn door iemand die een voor hem al lang geleden historie weer oppakte en een beetje moeizaam op gang ging komen.

Vatten we samen. Zonder dat ik ervoor waterdichte bewijzen kan aanvoeren, beweert ik dat Floris V of zijn opvoeders een opdracht gegeven hebben tot het vertalen en vervolgen van het *Chronicon Egmundanum* en dat die opdracht gegeven is tussen 1266 en 1272. Voorts dat de auteur van het werk dat voltooid heeft tussen 1278 en 1282. Zijn werk eindigde in 1272 met de grote nederlaag bij vers 242 van boek IV. In dat geval heeft Maerlant er kennis van kunnen nemen en het is zelfs hoogstwaarschijnlijk dat Floris V die rijmkroniek aan Maerlant ter beschikking stelde toen hij de opdracht gaf tot het bewerken van een wereldgeschiedenis.

Is dit kroniekje van ruim 4.500 verzen in een lade van de schrijftafel van de auteur blijven liggen? Peeters beweert het: het werk zou voorlopig voltooid zijn in 1289 en pas in de 14e eeuw zijn voortgezet. Men vraagt zich dan af waarom de auteur er een opdracht aan Floris V in zou hebben geschreven. Peeters kan niet toegeven dat het werk eerder, in of kort na 1282, is afgeleverd, want volgens hem kán het niet aan Maerlant bekend zijn geweest; Stoke heeft immers van Maerlant alles overgenomen!

Wat doet men nu met de woordelijke overeenkomsten tussen de kronieken van Maerlant en van Stoke? Gezien de door mij voorgestane dateringen moet Maerlant Stoke hebben gebruikt want de eerste rijmkroniek was klaar toen Maerlant nog moest beginnen; andersom kan dus niet. Ik kan niet nalaten op te merken dat de discussie Peeters-Bruch een wat schimmig karakter heeft op dit punt. Bruch immers toont aan dat Maerlant Stoke op diverse plaatsen gebruikt moet hebben; ik hoef die overtuigende redenering hier niet te herhalen. Aan de andere kant acht Bruch het jaar van de voltooiing van de eerste rijmkroniek, met Jan Romein, 1289, best aannemelijk. De combinatie van die twee stellingen lijkt me een onmogelijkheid. Ofwel de eerste rijmkroniek was klaar in 1289 en dan kan Maerlant die nooit gezien hebben, ofwel Maerlant heeft de rijmkroniek wel gezien en gebruikt, maar dan moet die rijmkroniek dateren van een moment voordat Maerlant begon te schrijven aan zijn *Spiegel*. Het lijkt me daarom zinvol Bruch te volgen op het punt van de ontleningen, want daar is hij onweerlegbaar, en de dateringen te accepteren zoals ik die hierboven heb uiteengezet.

Wat de schuld van Maerlant jegens Stoke betreft wil ik toch ook nog een enkele eigen opmerking maken. Te Winkel heeft een aantal plaatsen bij Maerlant opgegeven die volgens hem bewijzen dat

Maerlant daar Stoke heeft afgeschreven.¹² Al die plaatsen nagaan zou te veel onnodige plaatsruimte innemen. Ik beperk mij tot een enkel geval, in de eerste plaats tot een dat op zichzelf al afdoende moet zijn, het ontstaan van het Duitse college van keurvorsten. Er zijn overeenkomsten tussen Maerlant IV 40²c40, 13-50 en Stoke I 961-996. Te Winkel meent dat zij beiden onafhankelijk van elkaar teruggaan op een gemeenschappelijke bron. De overeenkomst is globaal, zeker niet letterlijk, maar wel frappant. De geschiedenis van het ontstaan van het keurvorstencollege plaatst Maerlant ten onrechte na de dood van keizer Hendrik II (1024). Stoke schrijft het verhaal na de dood van Otto III, evenmin historisch erg juist, maar zo precies had hij het gevonden in zijn bron Martinus Polonus¹³, die hij vrij letterlijk vertaalt. Als er op dit punt sprake is van overneming tussen Maerlant en Stoke, dan kan Stoke dit verhaal nooit van Maerlant hebben overgenomen: Stoke is hier de bron voor Maerlant, Maerlant nam de passage over, maar gaf die een andere plaats in zijn verhaal.

Zeker even overtuigend is de vergelijking van Stoke I 511-516 met *Spiegel Historiae* IV¹c46, 64-66 over het niet bekende jaartal van de dood van graaf Dirk I. Bruch¹⁴ toont zeer overtuigend aan dat Stoke hier klaagt over een nalatigheid van zijn Latijnse bron, het *Chronicon Egmundatum*, terwijl Maerlant zich beperkt tot twee verzen waarin hij zegt dat hij nooit heeft gezien hoe lang graaf Dirk had geleefd. Het kan niet anders dan dat de rijmkroniek hier een originele eigen tekst heeft, dat die tekst alleen geschreven kan zijn door de bewerker van het *Chronicon* en dat Maerlant vervolgens zes verzen van Stoke heeft samengevat tot twee. Hierbij wil ik het laten; het werk van Bruch hoeft ik niet over te doen.

Nu maakt Peeters groot gebruik van een paar vrijwel identieke passages waarmee echt te bewijzen valt dat Stoke (toch?) Maerlant heeft gebruikt. Is dat nu strijdig met het bovenstaande? Mijns inziens in het geheel niet, indien men uitgaat van de volgende voor de hand liggende gang van zaken. Maerlant gebruikt de eerste versie van de Hollandse rijmkroniek. Zijn *Spiegel Historiae* is voor zover het Maerlant betreft voltooid in 1288. Dit ook aan Floris V opgedragen geschiedwerk is door de continuator of de continuator/redacteur van de rijmkroniek op zijn beurt gebruikt, toen die de eerste versie ging oppoetsen.

Uit dit bewerken ontstond de versie BC van de rijmkroniek, die, zoals Peeters goed heeft duidelijk gemaakt, ouder is dan de versie A die door Brill is uitgegeven. Dat de continuator van de rijmkroniek goed in Maerlant heeft gelezen blijkt uit het noemen van namen als Alexander, Priamus, David en 'distorie van Meerline'. Dat de bewerker van de eerste versie bij zijn activiteit ook

Maerlant gebruikte blijkt uit het feit dat er in het eerste gedeelte van de rijmkroniek stukjes van Vincentius van Beauvais ingewerkt zijn en daar moet Maerlant de tussenpersoon zijn geweest. Frappant is de toevoeging over Willebrord¹⁵ die zeker uit Maerlant afkomstig is en niet in het *Chronicon Egmundatum* was te vinden. Er is met andere woorden een interessante wisselwerking Stoke - Maerlant aan de hand geweest. Reeds eerder heeft men op die mogelijkheid gewezen. Het bleef echter bij een interessante en ingewikkelde hypothese, die, hoop ik, nu aan waarschijnlijkheid heeft gewonnen doordat de diverse data niet meer een ontwikkeling als geschetst schijnen te blokkeren.

Noten

1. Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae I en III*. M. de Vries en E. Verwijs (red.), Leiden 1863.
2. H.C. Peeters, *De rijmkroniek van Holland; haar auteur en Melis Stoke*, Antwerpen 1966.
3. H. Bruch, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 81 (1968), p. 373-379. H. Bruch, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 84 (1968), p. 232-240. F.W.N. Hugenholtz, *De Nieuwe Taalgids* 63 (1970), p. 148-150.
4. W.P. Gerritsen, 'Wat voor boeken zou Floris V gelezen hebben?', in: *Floris V. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw*, Den Haag 1979, p. 71-86.
5. Peeters, p. 133.
6. Melis Stoke, *Rijmkroniek I en II*. W.G. Brill (red.), Utrecht 1885, bk I vs 27-34.
7. J. te Winkel, *Maerlant's werken als spiegel van de dertiende eeuw*, 's-Gravenhage 1892², p. 376.
8. J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen*, Haarlem 1932, p. 52.
9. Bruch, *TNTL*, p. 234.
10. Bruch, *TvG*, p. 375.
11. Stoke, bk IV 242.
12. Te Winkel, p. 375-376 noot 4.
13. Martinus Polonus, *Chronicon summorum pontificum ac imperatorum*. L. Weiland (red.) (Mon. Germ. Hist. SS XXII 1872) p. 466.
14. Bruch, *TNTL*, p. 233-234.
15. Stoke, bk I 127-132.

Grimbergen en Woeroc

A.E. Cohen

Gedurende de eerste weken van het jaar 1940 hield ik mij, veel langer dan ik had voorzien, bezig met de ruim vierhonderd beginverzen van het gedicht over de Grimbergse oorlog. Ik was kandidaat in de geschiedenis en had de middeleeuwse periode als hoofdvak gekozen; voor mijn bijvak sociologie had ik het tentamen al afgelegd. Voor het bijvak Nederlandse taal- en letterkunde was meer vereist; dat was een uitgebreid bijvak waarvoor ik onderwijsbevoegdheid wilde verwerven. Zonder die wens had ik kunnen volstaan met een overzichtstentamen en een kleine scriptie, maar mijn streven bracht ook het schrijven van een grote scriptie mee. Daartoe had ik gekozen voor een vergelijkende bestudering van het gedicht over de slag bij Woeringen¹ en dat over de zogenaamde Grimbergse oorlog. Ik vond dat het mij als aankomend historicus paste, eens te kijken naar deze rijmchroniekachtige werken waaraan, voor zover ik kon nagaan, geen aandacht meer was besteed sedert ze in de vorige eeuw waren gepubliceerd, afgezien althans van de handboeken waarin ze als onvrijwillige tweelingbroers vermelding hadden gevonden. Enige mogelijke onderlinge relatie was tevoren wel oppervlakkig verondersteld maar niet onderzocht.

Toen halverwege het jaar de scriptie voltooid was en de bespreking ervan tijdens het examen geen bezwaar was gebleken voor de uitreiking van mijn doctoraalbul, deden zich in de volgende jaren telkens opnieuw situaties voor die mij van voortzetting van deze studie afhielden. Wel was ik gefascineerd geraakt door de omvangrijke inleidende passages die de kronkelige weg van de afstamming van de Brabantse hertogen van de door de Grieken uit Troje verdreven vorsten beschreven. Aanpak van deze materie in een ruimer verband werd het onderwerp van het proefschrift dat ik een jaar later verdedigde. Uit drie daarbij gevoegde stellingen kon blijken dat ik met *De Grimbergse oorlog* bezig was geweest, maar een hypothese waartoe de lectuur van beide gedichten naast elkaar mij gebracht had, liet ik weg. Wel ben ik na ruim vier en een half decennium niet zo heel veel zekerder van mijn zaak dan toentertijd, maar nu ik niet meer de eerste ben die de mogelijke verborgen held van *De Grimbergse oorlog* aanwijs, kom ik erop terug.

Het is met dat 12.293 verzen lange gedicht een raadselachtig geval. Uit de tekst blijkt niet wanneer, door wie, voor wie en om welke reden het geschreven is; een opdracht ontbreekt. Bovendien kent men de oorspronkelijke tekst niet. Afgezien van talrijke samenvattingen in proza konden de uitgevers, C.P. Serrure en Ph. Blommaert, voor de in 1852 en 1854 verschenen gedrukte tekst² slechts beschikken over twee pas na het einde van de middeleeuwen vervaardigde papieren afschriften die onderling nogal verschillen. Het werk handelt over de hevige strijd die de onafhankelijke heren van Grimbergen uit het geslacht Berthout, dat ook Mechelen beheerste, verloren van de Brabantse hertogen. Dat zou in de loop van de 12e eeuw geschied zijn met als bijzonderheid dat de fungerende hertog Godfried III nog een jong kind was, welke aanblik – hij was in zijn wieg op het slagveld aanwezig – zijn partij in de finale slag krachtig zou hebben aangemoedigd.

Voor bijzonderheden aangaande de feitelijke inhoud verwijs ik naar de beste en zorgvuldigste beschrijving en beoordeling, die in het handboek van Te Winkel.³ Natuurlijk hebben ook anderen hun mening erover gegeven. Bilderdijk kende het werk uit één van de afschriften; hij gewaagde van de 'geweldige oorlogen' en de 'ondergang van dit moedig geslacht... waarvan de schoone roman van den Grimbergschen oorlog de Ilias is'.⁴ Kalff bracht het werk onder bij de ridderpoëzie in verval en laakte twee onfijne vergelijkingen⁵, nota bene op twaalfduizend regels. Van Mierlo schreef te zijn getroffen door 'nogal platte vergelijkingen'; de toon van het gedicht vond hij 'burgerlijker' dan die van Van Heelu's werk.⁶ Burgerlijk? Mogelijk bedoelde hij minder uitgesproken ridderlijk dan het andere gedicht en zeker niet geestelijk, maar burgers komen in het hele verhaal niet voor. Prinsen en Knuvelder lieten het, waarschijnlijk ongelezen, bij een simpele vermelding.⁷

Maar daarbij is het niet gebleven. Jongere generaties neerlandici hebben *De Grimbergse oorlog* ook gelezen en de daarbij opgedane inzichten gebruikt bij de vorming van hun visie op het geheel van de Middelnederlandse literatuur.⁸ Een korte monografie erover verscheen van de hand van Vincent Kraah, getiteld 'De "Grimbergse oorlog"', een curieuze tekst', in het tijdschrift *Literatuur*.⁹ Niettegenstaande deze tekst al lang in gedrukte vorm beschikbaar is, 'heeft toch nooit iemand er nadere studie van gemaakt', schrijft hij. Dat klopt niet wat mijn activiteit betreft, maar wie niet publiceert, blijft terecht onbekend.

Kraah gaat heel kort in op de ouderdom van het gedicht; hij stelt de vervaardiging ervan op het midden van de 14e eeuw. Dat was ook de opinie van Te Winkel en ik heb geen reden mij hiertegen te verzetten. Indertijd bevond ik dat de uitvoerige historisch-genea-

logische inleiding (I 81-424) berust op de Corte cornike ... van den princen van Brabant¹⁰, die zelf teruggaat op de Brabantsche Yees-ten en de Genealogia ducum Brabantiae ampliata.¹¹ Dat betekent dat het gedicht in elk geval jonger is dan de Corte cornike, die van 1322 dateert. Het is evenwel mogelijk dat die inleiding een invoegsel is; ze biedt immers een verheerlijking van het Brabantse huis die niet geheel overeenstemt met de gematigd geuite waardering welke de in het hoofddeel van *De Grimbergse oorlog* optredende Brabanders, evenals trouwens de Grimbergers, genieten.

Met die beperkte waardering voor de wederzijdse tegenstanders bevindt men zich dan meteen midden in de problematiek: wat was de motiverende reden voor het samenstellen van dit grotendeels verdichte verhaal? En: wie gaf daartoe de opdracht? Verdicht: de zorgvuldige onderzoeker Pinchart bewees al in de vorige eeuw dat er ternauwernood gegevens waren om tweehonderd jaar later veronderstelde of gewenste feiten vast te stellen.¹² Krah attendeert op de inderdaad treffende omstandigheid dat degenen die tot de 14e-eeuwse Brabantse adel behoorden, trots en tevreden dit epos konden aanhoren. Ofschoon een vroegere hertog in een bittere strijd werd voorgesteld met een in hoog aanzien gebleven geslacht en de krijg als langdurig en hevig werd beschreven, werden toch geen gegevens aangevoerd die de veronderstelde hoorders pijnlijk konden treffen.

Het gedicht mist – zo stelt Krah – een held, een hoofdpersoon. Toch daarnaar op zoek gegaan, noteert hij: 'Er is wel een ridder die veel roem oogst, opvallend veel, iemand aan de Grimbergse kant, uiteraard, zou ik haast zeggen: (Aernout) van Oyenbrugge ... Niemand wordt meer geprezen. ... Het is dan ook verleidelijk de opdrachtgever in deze kring te zoeken, ook al zijn hiervoor geen harde bewijzen te leveren.'

Dat er een opdrachtgever is geweest, staat vast. *De Grimbergse oorlog* is het produkt van twee dichters. De eerste overleed voor de voltooiing: '... Die gemaect heeft deze historien, Ende te dichtten begonste; Want eer hise voleynden conste, Brachten God van live ter doot' (II 6587-6590). 'Veertien hondert verse omtrent Ontbleven hem; diese volent Ende volbracht heeft ende bescreven, God gestercken in enen goeden leven' (II 6594-6597) en die wens geldt ook 'Die dese geste maken dede' (II 6601). Hij moet waarde hebben gehecht aan de voltooiing. Wie kan hij zijn geweest?

Bij mijn onderzoek naar de gedichten over de Grimbergse oorlog en de slag bij Woeringen heb ik mij rekenschap gegeven van de mogelijkheid van onderlinge samenhang in die zin dat de inspiratie tot het schrijven van het jongere werk zou zijn uitgegaan of zijn afgeleid van de kennisneming van het oudere. Mij is niet gebleken

dat er duidelijke ontleningen zijn, noch dat de latere dichter uitdrukkingen of zinswendingen die de eerdere kenmerken, van hem had overgenomen. Wat mij in dit verband wel trof, waren de te-gengestelde posities die de respectieve 12e- en 13e-eeuwse hoofden van de geslachten Berthout en Wesemael in de beide gedichten ten opzichte van elkaar innemen.

In het oudste gedicht ontvangt Wouter Berthout, die het geslacht vertegenwoordigt dat in de strijd om Grimbergen de nederlaag heeft geleden, maar zich nadien met de als leenheer erkende hertog heeft verzoend, een gunstig oordeel. Hij komt naar voren als de trouwe voogd in de jaren dat de jonge kinderen van de overleden Hendrik III buiten staat waren het land te besturen (3362-3367). Wouter is het prototype van de edele ridder, regent voor Jan I als deze voor een expeditie naar Aragon zijn land verlaat; bij zijn dood wordt hij als 'vromeghe standaerd' diep betreurd (2573-2595, 3368). Prijzende vermelding vindt ook een drietal leden van het geslacht Wesemael; het zijn Gerard, heer van Bergen op Zoom, en Arnout, beiden uit jongere takken, alsmede de bastaard Frank¹³, maar al die lof voor hun dappere optreden in de slag bij Woeringen heeft niet de herinnering weggevaagd aan de aperte ontrouw van de oudere Arnout die, nota bene als erfmaarschalk van het hertogdom tot trouw aan zijn heer verplicht, na het overlijden van Hendrik III gewapenderhand was opgetreden tegen de regering door de hertogin-weduwe en de voogden van de kinderen, onder wie Wouter Berthout.¹⁴ Hij had zich naderhand onderworpen, maar vergeten was zijn falend bestuurlijk optreden niet.

In het jongere gedicht, dat zich bezighoudt met een verder verwijderd verleden, treden eveneens heren uit deze beide geslachten op. Het zijn Arnout van Grimbergen en Gerard van Wesemael, maar dan de Berthout als rebel en de Wesemael als hoofd van het regentschap voor de onmondige hertog Godfried III. Deze Berthout en deze Wesemael zijn nauwelijks historische figuren; de dichter kan hoogstens uit beknopte kronieken en uit mondelinge overlevering iets over hen vernomen hebben. Gegeven deze situatie ligt de veronderstelling voor de hand dat één van de 14e-eeuwse Wesemaels met de eerste van de beide dichters van *De Grimbergse oorlog* dit scenario heeft ontwikkeld: uitwerking van een omvangrijk gedicht dat voor de kenners van dat van Jan van Heelu interessant zou zijn en waarin het geslacht Berthout zou worden vernederd zonder daarop al te moedwillige nadruk te leggen. Een gedicht voorts waarin de zegevierende hertogelijke familie op de achtergrond bleef – te gemakkelijker te verwezenlijken omdat de uitzonderlijke positie van de overwinnaar in zijn wieg een sterk accent zou krijgen – maar waarin wel, zij het zonder